

JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA

A Tinta Könyvkiadó szótársorozata, *A magyar nyelv kézikönyvei*, új kötettel gyarapodott, szám szerint a 32.-kel, a *Jókai-enciklopédiával*, amely nem más, mint – alcíme szerint – „szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása”. A tudománytörténet és a tisztesség is úgy kívánja, hogy megemlékezzünk Lukácsy Sándor (1923–2001) irodalomtörténészről, aki e könyv előzményének, a kétkötetes *Jókai-szótár*nak (Unikornis Kiadó, 1994) ötletadója volt. Lukácsy szerkesztette a legújabb (1992–2008), 77 kötetes, fizikai valójában 125 kötetben megjelent Jókai-díszkiadást. A régiségben és a nyelvekben verzátus szerkesztő jól tudta, hogy a távlat, amelyből az olvasó visszatekint Jókaira, és olvassa őt, s főként történeti regényeit, szükségessé teszi a magyarázatokat. Az irodalmi és a köznyelv százával, talán ezrével ejtett ki szavakat a napi használatból, a népnyelvi és a tájnyelvi alakokból töménytelen kikopott, és Jókai olvasását tovább nehezítik a rengeteg fajta idegen nyelvből átvett szavak mellett például a jogi szakkifejezések, a kártyaműszavak, a diák- és tolvajnyelvi szavak. A sort folytathatnánk. (Csak az egzotikusabbakat említve, a cigányból, a grúzról, a hindiből, a malájból is kölcsönzött szót vagy kifejezést Jókai.) Az idősebb nemzedék kedvtelve olvassa a legnagyobb magyar mesélőt, akit számos idegen nyelvre fordítottak le még életében, a fiatalok számára azonban már rövidített, könnyített „Jókai-regények” is megjelentek. Nem tisztünk a most ismertetett mű kapcsán ez utóbbiakról különösebben szót ejteni, de a recensens tapasztalatból belátja ezek *iskolai* hasznosságát is. Ahogyan azt is, nehéz beletörődéssel, hogy Jókai olvasása már soha nem fog olyan felemelő, s főként tömeges élményt nyújtani a mai nemzedéknek, mint a korábbiaknak. És ne ringassuk magunkat abba a hitbe, hogy Jókai „hírét” az utóbbi fél évszázadban nem a filmes adaptációk tartották fenn. A nagy filmek, melyek nem melleleg olyan remek író nyomát viselték magukon, mint a mára elfeledett Erdődy János volt, szintén nem tudták visszaadni Jókai nyelvi gazdagságát. A nagy szereplőket felvonultató filmes feldolgozások révén a romantika bűvöletében élő, Jókai által is heroizált, a nemzet függetlenségéért és fejlődéséért küzdő hősök szinte kiléptek az életműből, s önálló életre keltek. Nem jeleníthették meg sem a mesélői varázst, amit Jókai *nyelve* képvisel, sem nyelvének humorát.

A *Jókai-szótár* szenzációs segédlet volt, amely 22 715 kidolgozott szócikket és 1983 utalószót tartalmazott. Egy kollektíva munkája volt. A most megjelent enciklopédia a címodalán mindössze két szerzőt tüntet fel, Balázs József Attilát és Kiss Gábort, utóbbi szerzője volt az előzménynek is. Ez az új, enciklopédiává bővített, gazdagított verzió alapvetően támaszkodik az imént említett szótárra, ezért

fontosnak tartjuk elősorolni az itt nem idézett neveket: Balázs Gézaét, P. Eöry Vilmaét, J. Soltész Katalinét és T. Somogyi Magdáét. Az *enciklopédia* átvette annak anyagát és bővítette azt, 74 Jókai regényt, kisregényt és elbeszélésválogatást dolgoz föl, már 28 850 címszót és 2270 utalószót tartalmaz, és mintegy 1150 személyről ad információt. A *Jókai-szótár* vállalt hiányossága volt, hogy nem adta meg, az egyes feldolgozott szavak mely Jókai-írásokban szerepeltek. Visszakereshetetlen volt az anyag, de ez megbocsátható volt, az átlagos, a szöveget „csak” érteni akaró olvasó számára készült. A *Jókai-enciklopédia* bővítőmánya, hogy az újonnan felvett szavak előfordulási helyét megadja, s ezzel már magasabb tudományos, szakmai igényt elégít ki. De a tény ettől még tény: nem kereste vissza az előzmény kötetben szereplő Jókai-szavak előfordulási helyét, s így az egész félkarú, félúton marad a műkedvelők és a szakemberek között. S mivel a Jókai-életmű egyelőre nincs digitalizálva, ez a munka komoly erőfeszítéssel jár majd.

Míg Arany János szókészletét a szakirodalom (lásd Beke József *Arany-szótárát*) 22 423 szóban állapítja meg, addig Jókai szókincsét ma – noha teljes tudományos éttekintés erről még nem készült, de a hozzávetőleges, azaz nem teljes nyelvi vizsgálatok – ennek duplájára taksálják. Simonyi Zsigmond nyelvtudós, akadémikus, az első eszperantisták egyike, 1894-ben egy rövid írást tett közzé a *Magyar Szalon* című folyóiratban *Jókai mint nyelvművész* címmel. Arra utal ebben, hogy nem pusztán a szavak, az egyes önálló építőelemek adják a nyelvi értéket és szépséget, hanem azok összeillesztése, akár hangulati többletet teremtő, egyénileg létrehozott összetett szavak, s még inkább a frázisok, a teljes mondatok is. „Jókai valósággal remekel abban a művészetben, hogy a szólásoknak mindig új meg új szint, meg formát ad, mindig új meg új módon alkalmazza a helyzethez, a hangulathoz. E tekintetben csak Arany fogható hozzá, akiről ismeretes, mennyire tudta az állandó szólásokat is egy-egy apróvonalas változtatásával művészi céljaihoz igazítani.” S itt van egy, a recenzeált kötetben túlmutató érdekes kérdés, a prózaíró és a költő nyelvének összevetése nemcsak a nyelvészek, de az irodalmárok számára is. A *prózaíró*, jelesül Jókai is, élhet és él is a rokon értelmű szavak halmozásával, lenyűgöző szóbőséggel írva körül egy-egy helyzetet. (Két beszédes idézet a szerkesztők észrevételeiből: „szítta, tüszkölte, emelgette e tülöknek termett emberi tagot”, azaz az orrát az egyik Jókai szereplő, Vendel gazda. Vagy a másik idézet ugyanabból a Jókai elbeszélésből, amelyben a női szereplő, Vica nyelvét, beszédét jellemzi ekként a mesemondó: „legmozgékonyabb testének azon részecskéje, melynek a neve az anatómiában a »nyelv«, s mely nem arra való, hogy benne, mint a cethaléban, halcsont teremjen, hanem hogy általa, mint az éghőborúknak általa, tisztuljon a levegő”, *A serfőző*). A *költő*, vagy mondhatunk Dichtert is, sűrít, komprimál, szuggerálja az olvasót, rábíz megfejtendő összekapcsolásokat, mint például Weöres Sándor („Húsvetés, csontaratás”, „Tojáséj”, *Egysoros versek*) vagy Pilinszky János közismert verssorában a „plakátmagány”. S a magyar irodalomnak vannak még költőszótár adósságai, egy

igencsak aktuális *Ady-szótár* például igen sok többletet hoz majd az értelmezés folyamatába. A szótárkészítő nyelvészek teljesítményét látva, a szakmai előfeltétel teljesíthető.

S akkor kinek ajánlom a *Jókai-enciklopédia* olvasgatását? Mindenkinek, az ifjú, kötelező olvasmánnyal fenyegetett tanulóktól kezdve egészen az akadémikusokig. Mindenkinek, aki ízlelgetni akar egy zamatos, bőven áradó nyelvi világot, meg akarja tudni például a következő szavak jelentését: *szomatóze, kokinkínai, félkézmadár, lábtó, dikasztérium, kubikuláris, kajmakán, grapsa, inseráltat*. A sor folytatható, Jókai használja a *Magyarország Trianonja* kifejezést is. Csak annyit jelentett a 19. század végén, hogy a fertődi kastély Jókai számára felért a francia mintával.

(Balázs József Attila – Kiss Gábor: *Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2020, 879 o.*)

Széchenyi Ágnes

tudományos főmunkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet